

Assessing the Status of Indicators of the Islamic Governance Model in the Urban Management System of Iran

Mohsen Rafiyan¹ | Mehrab Mehrabi² | Khezr Daryanavard³

Abstract

Today's turbulent world has various ideas in the field of governance, which are all rooted in positivist thinking, and sees development and perfection only in providing material and worldly needs, which basically come from the wisdom and beliefs of the Renaissance era and especially the industrial revolution in Europe. At the same time, the religion of Islam, with an all-round view, offers governance with a concept that goes beyond the western materialistic vision, which is based on the "worship-oriented" macro theory, which is the basis of human creation, and in all matters, according to the "superior existence". It makes sense. A paradigm that includes the inner and deep connections of a person as well as the values of his social life, which ultimately leads to the upper world, which is the main perfection of a person. A model that has the capacity to lead the inclusion of citizens to a higher existence. Now, this research is based on that; Considering the high capacity of the Islamic governance model, in the first step, the indicators of this model were identified from previous scientific studies and documents, and then, using it, the urban management system of Iran, which demands this type of governance, was measured, and finally, if The existence of deviation from this Islamic vision opens the way to identify its obstacles in future researches. The results of the research according to the single-sample T-test in the SPSS software environment indicate that the general view of the respondents towards the performance of the urban management system of Iran is unfavorable with regard to the indicators of Islamic governance and the average deviation of all extracted indicators is negative and indicates weakness, deviation and sometimes Departing from the trajectory of this divine vision is in the field of Iranian urban management. It is worth mentioning that, so far, most of the researches carried out in the field of Islamic management have only identified and extracted indicators; And evaluating the state of the Islamic management system in the country is the missing link in such researches. Therefore, it is recommended according to the obtained results; In order to reduce these deviations and return to this monotheistic thought, future researches sought to identify the obstacles and limitations of establishing and implementing this type of governance in the subject under study.

Keywords: Good Governance, Islamic Governance, Urban Management, Iran.

3

Vol. 30
Autumn 2022

Research Paper

Received:
5 July 2021
Accepted:
4 July 2022
P.P: 191-216

ISSN: 2251-6980
E-ISSN: 2645-5234

DOR: 20.1001.1.22516980.1401.30.6.6.5

1. Corresponding Author: Assistant Professor, Faculty of Art and Architecture, Yazd University, Yazd, Iran.
Mrafian@yazd.ac.ir
2. Master's student in Urban Planning, Faculty of Arts and Architecture, Yazd University, Yazd, Iran.
3. Master's student in Urban Planning, Faculty of Arts and Architecture, Yazd University, Yazd, Iran.

ارزیابی وضعیت شاخص‌های الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری ایران

محسن رفیعیان^۱ | محراب محرابی^۲ | خضر دریانورد^۳

چکیده

جهان پر تلاطم امروزی، انگاره‌های گوناگونی در زمینه حکمرانی که تماماً ریشه در تفکرات پوزیتیویستی دارد و توسعه و کمال را تنها در تأمین نیازهای مادی و دنیوی که اساساً از خرد و باورهای دوران رنسانس و به‌ویژه انقلاب صنعتی در اروپا بر می‌آید، می‌داند. این در حالی است که دین اسلام با نگاهی همه‌جانبه، حکمرانی با مفهومی فراتر از بینش مادی گرایانه غربی ارائه می‌دهد که بر پایه کلان‌نظریه "عبادت‌محوری"، که اساس خلقت آدمی می‌باشد، استوار است و در تمامی امور با توجه به "وجود برتر" معنا می‌یابد. پارادایمی که مشتمل از ارتباطات درونی و عمیق آدمی و همچنین ارزش‌های حیات اجتماعی اوست، که در نهایت منجر به عالم بالا که کمال اصلی آدمی است ختم می‌شود. الگویی که این ظرفیت را دارد تا شمول شهروندان را به وجود برتر رهنمون سازد. حال ضرورتاً این پژوهش بر آن است؛ با توجه به ظرفیت بالای الگوی حکمرانی اسلامی، در گام نخست شاخص‌های این الگو را از دل مطالعات و مستندات علمی پیشین شناسایی و سپس با استفاده از آن، نظام مدیریت شهری ایران را که داعیه این نوع از حکمرانی را دارد سنجیده، و در نهایت در صورت وجود انحراف از این بینش اسلامی راه را برای شناسایی موانع آن در پژوهش‌های آتی بگشاید. نتایج پژوهش با توجه به آزمون T تک‌نمونه‌ای در محیط نرم‌افزار SPSS حاکی از آن است که دیدگاه کلی پاسخ‌دهندگان پاسخ‌دهندگان نسبت به عملکرد نظام مدیریت شهری ایران با توجه به شاخص‌های حکمرانی اسلامی نامطلوب می‌باشد و انحراف میانگین تمامی شاخص‌های مستخرج منفی می‌باشد و بیانگر ضعف، انحراف و گاه خروج از خط سیر این بینش الهی در حوزه مدیریت شهری ایرانی است. این نکته قابل ذکر است، تاکنون عمده پژوهش‌های صورت یافته در حوزه مدیریت اسلامی تنها به شناسایی و استخراج شاخص‌ها پرداخته؛ و ارزیابی وضعیت سیستم مدیریت اسلامی کشور حلقه مفقوده این گونه پژوهش‌ها می‌باشد. لذا توصیه می‌گردد با توجه نتایج به‌دست آمده؛ در جهت کاهش این انحرافات و بازگشت به این اندیشه توحیدی، در پژوهش‌های آتی در پی شناسایی موانع و محدودیت‌های استقرار و پیاده‌سازی این نوع از حکمرانی در موضوع مورد مطالعه بود.

کلیدواژه‌ها: حکمرانی خوب؛ حکمرانی اسلامی؛ مدیریت شهری؛ ایران.

DOR: 20.1001.1.22516980.1401.30.6.6.5

مقدمه

جهان امروز همواره با چالش‌هایی مواجه است که ناشی از دگرگونی‌های متأثر از پیشرفت علم و صنعت و طرح نیازهای جدید سازمانی و اجتماعی است (کمانداری و رهنما، ۱۳۹۶: ۲۰۹). رشد شتابان شهری منجر به بروز چالش‌هایی برای سیستم‌های مدیریت شهری سنتی شده است، که این موضوع ضرورت توجه به یک سیستم حکمرانی مطلوب را به همراه داشته است که به واسطه آن بتوان از ظرفیت‌های موجود در جوامع شهری بهره‌مند شد. لذا برای درک بهتر از وضعیت کنونی، و ارائه راهبردی بهینه، ارزیابی الگوهای موجود یا پیشنهادی این حوزه یک ضرورت به شمار می‌آید.

در همین حال شهر به‌عنوان یک پدیده اجتماعی پیچیده، از دیرزمان مورد توجه دانشمندان و محققان مختلفی همچون ارسطو^۱، افلاطون^۲، فارابی^۳ و ماکیاولی^۴ و... بوده است و هر یک تلاش کرده‌اند از زوایای مختلف پاسخ‌هایی برای حکمرانی و اداره امور شهرها ارائه دهند (فاتح‌راد، نقوی، جلیلونند، ۱۳۹۲: ۴۴۰). که از این رو می‌توان توجه به ضرورت این موضوع را به قدمت تمدن بشری دانست (تقوایی، تاجدار، ۱۳۸۸: ۴۷).

حال در پاسخ به چالش‌های مطرح‌شده، اهمیت و ضرورت حکمرانی در این مسئله محوری تبلور می‌یابد که موفقیت‌ها و یا عدم موفقیت‌های حکمرانی نه تنها نسل معاصر را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه با حرکت موج در گذر زمان، نسل‌های آینده را نیز تحت الشعاع قرار می‌دهد و نسل‌های معاصر و آینده تنها در صورتی می‌توانند نیازهای خود را پاسخ دهند که هم‌اکنون و در زمان حال حکمرانی مطلوب جاری و حاکم گردد (کمپجانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۰۹).

امروزه نظریات مختلف پیرو استقرار حکمرانی شایسته شهری بر پیکره مدیریت شهری سایه افکنده، که تماماً ریشه در تفکرات غربی دارد (فیروزی، سجادیان، ۱۳۹۷: ۸۷). جهان‌بینی که مدل‌ها، روش‌ها و نسخه‌های گوناگونی برای کشورهای توسعه‌نیافته و در حال توسعه همچون ایران ارائه داده است. مدل‌هایی که از ضعف‌های درونی رنج می‌برند و علاوه بر ضعف‌های درونی با

1. Aristotle
2. Plato
3. Farabi
4. Machiavelli

اهداف و موازین اسلامی نیز از منظر مبانی و اولویت‌ها سازگاری ندارند (رضایی، دهقانی، کیانپور، ۱۳۹۴: ۸). جوامعی که با توجه به برخی نیازمندی‌های یکسان، به دلیل تفاوت‌هایی که در جهان‌بینی، اقلیم، فرهنگ و... در آنها وجود دارد، همواره پاسخ‌های مشابه‌ای را دریافت نخواهند کرد. ضمن این مطلب، مطالعات مختلف بیانگر این است که دوندگی در مسیر آرمانشهر غربی، همواره فاصله مابین کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه را حفظ کرده است (رضایی، دهقانی، کیانپور، ۱۳۹۴: ۸). این در حالی است که نه تنها دین مبین اسلام دارای ظرفیت ارائه الگوی حکمرانی شهری مطلوب می‌باشد؛ بلکه حکمرانی مطلوب اسلامی از جامعیت بالاتری به نسبت نوع غربی، برای استقرار در نظام شهری ایران برخوردار است (فیروزی، سجادیان، ۱۳۹۷: ۸۷). اگر چه مواجهه دینی و توجه به متعلقات آن در عصر حاضر و زندگی انسان امروزی در عمل با بی‌اعتنایی‌هایی مواجه شده، اما در عرصه نظری مقولات دینی و اسلامی از مسائل کلیدی و حائز اهمیت ساکنین زمانه است (فیروزی، سجادیان، ۱۳۹۷: ۸۸).

در همین راستا اسلام بر خلاف پارادایم‌های مادی‌گرایانه غربی، که در یک سیر کلی از اندیشه‌های کمونیستی متولد شده و در فضای اندیشه‌های لیبرال قوام می‌یابد و در نهایت نتولیرالیسم‌ها آن را اصلاح کرده و به توسعه پایدار ختم نموده‌اند (رفیعیان، ۱۳۹۴: ۱۵)، با نگاه بنیانی به کلان نظریه "عبادت‌محوری" که اساس اصلی خلقت آدمی است گام بر می‌دارد. پارادایمی که در همه امور با "توجه به وجود برتر" معنا می‌یابد (رفیعیان، ۱۳۹۴: ۹). پارادایمی که هم برخوردار از جهات و آموزه‌های معرفت‌بخش در مورد انسان و ارتباطات وجودی اوست و هم مشتمل بر ارائه نظام ارزشی و هنجاری درباره زندگی مطلوب آدمی در حیات فردی و اجتماعی است (میرمیران، الیاسی، ۱۳۹۱). الگویی که برخلاف انگاره‌های رایج امروزی که بیشتر نگاه مادی و دنیوی به امور دارند، به معنویات جامع توجه دارد و این ظرفیت را دارا است تا مبنای الگوی حکمروایی نظام شهری ایران باشد و عملکرد سازمان‌های مدیریت شهری ایران را بهبود ببخشد و همچنین جامعه را در مسیر کمال‌نهایی که همان وجود برتر خداست رهنمون سازد (بردبار، ضرابی‌زاده، صالحی، ۱۳۹۴: ۳۹). لذا با توجه به اینکه در هر فعالیت انسانی بایستی جایگاه و نقش عبادت‌محوری بر سایر اندیشه‌ها ارجحیت داشته باشد و هدفی جز عبادت معبود وجود نداشته

باشد، این پژوهش با هدف سنجش میزان تحقق شاخص‌های الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری ایران صورت می‌یابد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مبانی نظری

مفهوم "حکمرانی" از کلمه یونانی "Kubernan" به معنای رهبری یا هدایت بر گرفته شده است (امینیان و همکاران، ۱۳۶:۲۰۱۷) و در تعریف سنتی مفهوم "حکمرانی" هم‌تراز با "حکومت کردن" است و به معنای راهنمایی کردن، هدایت کردن، کنترل کردن، تنظیم کردن، نفوذ کردن و تعیین کردن آمده است (سمیعی، ۱۳۹۶: ۲۳).

در بررسی سیر تحول مفهوم حکمرانی و حکمروایی می‌توان نظریات موجود در این زمینه را در دو دسته نظریه‌های سیاسی و مدیریت دولتی تقسیم‌بندی نمود. نظریه‌های سیاسی، بیشتر پیرامون دولت، چگونگی کارکرد آن و سازوکارهای درونی آن با سایر نهادهای جامعه مطرح است که مهم‌ترین آنها عبارت است از: مارکسیسم، کثرت‌گرایی، گزینش‌اجتماعی، نهاد‌گرایان، فراساختارگایی. دسته دوم نظریات نیز در بخش مدیریت دولتی است که در آن به صورت عملیاتی‌تر به حکمرانی پرداخته شده است و جنبه‌های بیشتری از حکمرانی را می‌توان در نظریات مشاهده نمود، که شامل: الگوی سنتی اداره، نظریه مدیریت دولتی نوین و نظریه حکمرانی خوب است (رضایی، دهقانی، کیانپور، ۱۳۹۴: ۲۷-۵۲).

حکمروایی مطلوب شهری در ابتدا یک مشغله ذهنی و چند سال بعد، به یک اجبار تبدیل شد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۷: ۸۵) واژه "حکمرانی خوب" برای اولین بار در سال ۱۹۷۳ توسط ویلیام "برایان مک لالین" استفاده شد و در اواخر دهه ۱۹۸۰، پس از یک دهه سیاست‌های تعدیل اقتصادی در کشورهای آفریقایی، بانک جهانی به این موضوع پی برد که حکمرانی موضوع محوری توسعه جوامع است (تقوایی، تاجدار، ۱۳۸۸: ۴۷). با افزایش قابل توجهی در تعداد جمعیت کلان‌شهرها در قرن بیست و یکم و افزایش مطالبات شهروندان، از جمله حقوق شهروندی، دولت‌های کشورها به‌طور جدی موضوع حکمرانی خوب را مورد توجه قرار داده‌اند (امینیان و

همکاران ۲۰۱۷: ۱۳۶). در واقع هسته مفهوم حکمرانی خوب، درخواست "حذف مرزها" مابین بخش دولتی، خصوصی و جامعه مدنی است (بلاتر^۱، ۲۰۱۲: ۱۲). هدف اصلی حکمرانی خوب افزایش بالاترین میزان کنش متقابل میان آنها در جهت به حداقل رساندن نقاط ضعف و به حداکثر رساندن نقاط قوت است (تقی پور، مشایخی، جعفری، ۱۳۹۷: ۱۵۰).

همچنین در این راستا اصول مختلفی بر مبنای توسعه و دست یابی به حکمرانی خوب از جانب سازمان ملل متحد^۲، بانک جهانی^۳ و اتحادیه اروپا^۴ ارائه شده است که کلیت تمامی آنها خلاصه می گردد در قانونمندی، پاسخگویی، اثربخشی، شفافیت و مشارکت (کاظمی، رحمانی، ۱۳۹۹). شهر اسلامی از پیوند، سه عامل؛ ایمان (تفکر و جهان بینی)، رفتار (فضای عملی) و کالبد (فضای عینی) که توسط انسان (فضای فکری) و با رفتار اسلامی (عمل و اخلاق اسلامی) که تبیین کننده ارتباط انسان با جهان خارج (اعم از جامعه و محیط مصنوع و طبیعت) است، صورت یافته است و آدمی را، در مسلمان زیستن یاری می کند (محمدی، مویدفر، صفرآبادی، ۱۳۹۲). بنابر این شهر قبل از اینکه کالبدی فیزیکی بی جان باشد، محل زیست و تجلیگاه اصول و ارزش های فرهنگی و مورد باور انسان است، که با استفاده از رفتار، جهان بینی خود را معرفی می کند (فیروزی، سجادیان، ۱۳۹۷: ۸۸).

دین اسلام به عنوان خاتم ادیان الهی، خود را کامل ترین دین و پاسخگوی نیازهای بشر تا روز قیامت معرفی کرده است، نیازهایی اعم از فردی و اجتماعی که در مسیر ساختن یک زندگی سعادت مند دنیوی و اخروی قرار دارد. در قرآن کریم به کمال دین اسلام و پاسخگویی آن به تمام نیازهای انسان، تصریح شده است (ارسطا، ۱۳۹۳: ۲): «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا» (مائده/۳)^۵، «وَوَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ بَيِّنَاتٍ لِكُلِّ شَيْءٍ» (نحل/۸۹)^۶. در همین راستا، دین اسلام ظرفیت آن را دارد که در زمینه مفاهیمی کلیدی همچون قدرت، دولت،

1. Blatter
2. United Nations
3. World Bank
4. European Union

۵. آیه اکمال: امروز دین شما را برایتان کامل و نعمت خود را بر شما تمام گردانیدم، و اسلام را برای شما (به عنوان) آیینی

برگزیدم

۶. این کتاب (قرآن عظیم) را فرستادیم تا حقیقت هر چیز را روشن کند.

اقتدار، حاکمیت و مانند آن و نیز مباحث هنجاری و ارزشی مربوط به سیاست و سیاست‌گذاری، حضوری پررنگ و سرنوشت‌ساز داشته باشد (فیروزی، سجادیان، ۱۳۹۷: ۸۸).

همچنین مبانی اسلامی به‌ویژه قرآن کریم به ضرورت ویژه حکمرانی در جامعه تأکید دارد و در آیه شریفه‌ای می‌فرماید: «وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَّعَوْا بِهِ وَاكُودُوا إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أَوْلِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلَّهُمُ الَّذِينَ يَسْتَبِطُونَ مِنْهُمْ وَكَوْنًا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةٌ لَاتَّبِعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا» (نساء/۸۳)^۱. در این آیه اشاره دارد؛ خداوند هدایت بیشتر مردم را در گروی رسالت و حکومت صالح (رسول خدا و اولوالأمر) دانسته است. در همین راستا علامه طباطبایی می‌فرماید: «سعادت نوع بشر به حد کمال نمی‌رسد مگر به اجتماع و تعاون و اجتماع و تعاون شکل نمی‌گیرد، مگر وقتی وحدتی در ساختمان اجتماع پدید آید و اعضای اجتماع و اجزای آن با یکدیگر متحد شوند به گونه‌ای که تمامی افراد اجتماع چون تن واحد شوند. همه، هماهنگ با یک جان و یک تن، فعل و انفعال داشته باشند (بردبار، ضرابی‌زاده، صالحی، ۱۳۹۴: ۱۵).

همچنین به نقل از شهید مرتضی مطهری؛ هنگامی که سیری در مفهوم حکمرانی در نهج‌البلاغه می‌شود؛ دیده خواهد شد کسی که در رأس حکومت است، ولی امر و متصدی امور مردمی است و مکلف به تکلیف الهی مهمی می‌باشد. انسانی که بیشترین بار مسئولیت بر دوش وی است؛ و سوی دیگر گروه‌های مردمی که بایستی با همه ارزش‌های مادی و معنوی و آرمان‌هایشان مورد احترام قرار گیرند و دین و دنیای آنها در پیوند با یکدیگر ملاحظه گردد (شاه‌آبادی، جامه‌برزگی، ۱۳۹۲: ۴).

هدف اصلی خلقت آدمی به بیان صریح قرآن (مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) "عبادت کردن" است (ذاریات/۵۶)^۲. عبادت که عبارت است از پرستش در همه امور، همچون تفکر، کسب حلال، مدیریت و... که در همه حال به وجودی برتر، معنا می‌شود و تمام فعالیت‌های انسان از نظر اسلام باید عبادت گونه باشد و زمانی که ما صرفاً عبادت کردن را به انجام فرایض

۱. و (منافقان) چون امری به آنان برسد که باعث ایمنی یا ترس (مسلمین) است (و باید پنهان داشت) آن را منتشر می‌سازند، در صورتی که اگر آن را به رسول و به صاحبان حکم که از خودشان هستند گزارش می‌دادند همانا آنان که اهل بصیرتند در آن واقعه صلاح‌اندیشی می‌کردند. و اگر نه این بود که فضل خدا شامل حال شماست، همانا به جز اندکی همه شیطان را پیروی می‌کردید.

۲. و من جن و انس را نیافریدم مگر برای اینکه مرا (به یکتایی) پرستش کنند.

دینی تقلیل دهیم آن زمان است که خود را متضرر کرده ایم (رفعیان، ۱۳۹۴: ۱۵). عبادت محوری که هدف اصلی خلقت آدمی است، پارادایمی جامع است، که چهار رکن اصلی شکل گیری یک انگاره، اعم از هستی شناسی (هستی مخلوق خداوند یکتاست) معرفت شناسی (شناختی که در عین دارا بودن ویژگی های شناخت علمی و نیز شناخت فلسفی فراتر از آنها به تعالی شناسی نظر دارد)، روش شناسی (اصالت در محتوا و استخراج اندیشه های ناب از متون اسلامی) و انسان شناسی (انسان "حی متأله" است) را دارا است (رفعیان، ۱۳۹۴: ۳۱).

بنابر این برای تحقق بخشیدن به شهر اسلامی و حرکت به سوی وجود برتر، ضرورت وجود حکمرانی منبعث از دین مبین اسلام که بر پایه کلان نظریه "عبادت کردن" بنا نهاده شده است، در نظام مدیریت شهری ایران احساس می شود. لذا برای شناخت دقیق تر از حکمرانی اسلامی شاخص های حکمرانی با بنیان اسلامی از پژوهش های مختلف شناسایی شده است و به شرح جدول (۱) می باشد.

جدول ۱: شاخص های حکمرانی با بنیان اسلامی

عنوان / صاحب نظر	گویه ها	تکیه بر شریعت الهی و خدامحوری	بینش راهبردی و همه شمول	صراحت و روشنی اهداف
حکمرانی حکیمه (منتظری، بهمنی، فتحی زاده، ۱۳۹۷)	-	-	-	-
حکمرانی شایسته (فیروزی، سجادیان، ۱۳۹۷)	-	-	✓	-
حکمرانی اسلامی (رضایی، دهقانی، کانیوز، ۱۳۹۴)	-	-	-	-
حکمرانی مطلوب (بابری، منبادی، اسلامی، ۱۳۹۶)	-	-	-	-
حکمرانی خدامدار (بردار، ضرابی زاده، صالحی، ۱۳۹۴)	✓	-	-	✓
حکمرانی شایسته (درخنده، موسی نیا، ۱۳۹۷)	-	-	-	-
حکمرانی نیک (جمشیدی، ۱۳۹۶)	✓	-	-	-
حکمرانی از دیدگاه امام خمینی (صمیمی، مرزبان، ۱۳۹۵)	-	-	-	-
حکمرانی شایسته (حسینی تاش، واتق، ۱۳۹۳)	-	-	-	-

عنوان / صاحب نظر	گویه‌ها	و سیاست‌ها	پاسخگویی و شفافیت	کارایی و اثربخشی	قانون محوری و کیفیت قوانین	مبارزه با فساد و پرهیز از احتیاج	شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی	مشورت و مشارکت‌جویی	کنترل، اصلاح و نظارت همگانی	جلب رضایت عمومی	حاکمیت مقتدر، یکپارچه و به دوریه‌دور از استبداد	وفای به عهد و مسئولیت‌پذیری (امانت محوری)	حفظ نظم و پایداری سازمانی
حکمرانی حکیمه (منتظری، بهمنی، فتیحی‌زاده، ۱۳۹۷)			✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	-
حکمرانی شایسته (فیروزی، سجادیان، ۱۳۹۷)			✓	✓	✓	-	-	✓	-	-	✓	✓	✓
حکمرانی اسلامی (رضایی، دهقانی، کتانیور، ۱۳۹۴)			✓	-	-	-	-	✓	✓	✓	-	-	-
حکمرانی مطلوب (بابری، منبادی، اسلامی، ۱۳۹۶)			-	-	-	-	-	✓	✓	-	✓	-	-
حکمرانی خداامان (دربار، ضرابی‌زاده، صالحی، ۱۳۹۴)			✓	-	-	✓	✓	-	-	-	-	✓	✓
حکمرانی شایسته (درخشه، موسی‌نیا، ۱۳۹۷)			✓	-	✓	-	-	✓	-	-	-	-	-
حکمرانی نیک (جمشیدی، ۱۳۹۶)			-	✓	✓	-	-	✓	-	-	-	-	-
حکمرانی از دیدگاه امام خمینی (صبوحی، موزیان، ۱۳۹۵)			✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	-	-	-	-
حکمرانی شایسته (حسینی‌تاش، واثق، ۱۳۹۳)			✓	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-	-

مدیریت اسلامی

عنوان / صاحب نظر	گویه‌ها
حکمرانی حکیمه (منتظری، بهمنی، فتیحی زاده، ۱۳۹۷)	اخلاق گرایی ✓
حکمرانی شایسته (فیروزی، سجادیان، ۱۳۹۷)	خردگرایی ✓
حکمرانی اسلامی (رضایی، دهقانی، کیانپور، ۱۳۹۴)	یعمل گرایی ✓
حکمرانی مطلوب (بابری، منبادی، اسلامی، ۱۳۹۶)	انتقادپذیری ✓
حکمرانی خدامدار (بردار، ضرابی زاده، صالحی، ۱۳۹۴)	ایثار و همدردی ✓
حکمرانی شایسته (درخشه، موسی نیا ۱۳۹۷)	امر به معروف و نهی از منکر ✓
حکمرانی نیک (جمشیدی، ۱۳۹۶)	انصاف ✓
حکمرانی از دیدگاه امام خمینی (صیوفی، موزیان ۱۳۹۵)	تولیدگرایی / توسعه گرایی ✓
حکمرانی شایسته (حسینی تاش، واثق ۱۳۹۳)	حق طلبی، عدالت خواهی و عدالت گستری ✓
	پرهیز از خشم به هنگام تصمیم گیری ✓
	وحدت، تعاون و همگرایی ✓
	وفق و مدارا ✓
	توجه به محرومین ✓
	وفاداری ✓
	مسئولیت تربیتی و علمی ✓
	برقراری امنیت ✓

تبیین پیشینه مفهوم حکمرانی

همان‌طور که به آن اشاره شد حکمرانی یا به بیان ساده‌تر، فرآیند تصمیم‌سازی و روند اجرای تصمیمات، قدمتی به تمدن بشری دارد (تقوایی، تاجدار، ۱۳۸۸: ۴۷). لیکن با توجه به ضرورت این موضوع پژوهش‌های متنوعی نیز در دهه‌های اخیر در سطوح داخلی و خارجی در این حوزه صورت گرفته است. نتایج بررسی مطالعات پیشین صورت گرفته در حوزه حکمرانی و حکمروایی بیانگر آن است که رشته‌های مختلف علمی اعم از جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، مدیریت، علوم سیاسی، اقتصاد، علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، حقوق، آینده‌پژوهی، علوم قرآنی، احادیث و الهیات و... از دید خود به این مفهوم ورود کرده و پرداخته‌اند. به‌طور کلی مجموع مطالعات صورت گرفته در سطح داخلی در حوزه حکمرانی را می‌توان در ۲ بخش کلی دسته‌بندی نمود:

۱. پژوهش‌هایی که شاخص‌های "حکمرانی خوب یا حکمروایی" مرسوم جهانی را پذیرفته و معتقدند ظرفیت لازم برای دستیابی به این اصول در جوامع اسلامی وجود دارد و با این نگاه در پی حلقه گمشده مدیریت شهری، دست به ارزیابی وضعیت نظام حکمرانی کنونی می‌زنند (موحدی و همکاران ۲۰۱۳، یغفوری، اسکندری‌ثانی، ارشد ۱۳۹۵، محمدی، کمالی‌باغراهی، ۱۳۹۵، ملکی، زارعی، زادولی‌خواجه ۱۳۹۷، پوراحمد و همکاران ۱۳۹۷، عیوضلو، رضویان ۱۳۹۷) و یا در پی بررسی تجارب جهانی و مطالعه تبارشناسی مفاهیم حکمروایی می‌باشند (بصیرت ۱۳۸۵، تقوایی، تاجدار ۱۳۸۸، برک‌پور، اسدی، توکلی‌شاندیز ۱۳۹۰، صیامی، خاکپور، رهنما، ۱۳۹۵، صدرایی ۱۳۹۶، نیکونستی ۱۳۹۰). برخی دیگر نیز با پذیرش حکمرانی خوب مرسوم جهانی در پی آینده‌نگاری و ارائه تصویری روشن از آینده نظام حکمرانی و وضعیتی که به‌واسطه آن شکل می‌یابد، هستند (آهنی، موسی‌خانی، افشارکاظمی ۱۳۹۷، مشکینی و همکاران ۱۳۹۸).
۲. مطالعاتی که، حکمرانی منبعث از اسناد بین‌المللی را در تعارض با مفاهیم اسلامی دانسته و یا ضمن اصالت دادن به اصول حکمروایی خوب و ترجیح آنها، تحقق اصول مذکور را با مفاهیم اسلامی ناسازگار می‌دانند و در پی شناسایی الگوی "حکمرانی اسلامی" هستند (رضایی، دهقانی، کیانپور ۱۳۹۴، عیوضی، مرزبان، ۱۳۹۵، منتظری، بهمنی، فتحی‌زاده، ۱۳۹۷، فیروزی، سجادیان ۱۳۹۸، امینی، خلیلی‌باصری، محمدی ۱۳۹۹، مزینانی، ۱۳۹۹).

همچنین با نگاه به پژوهش‌های متنوع صورت گرفته در سطوح خارجی، نتایج آن مبین آن است که عمده این مطالعات نیز، پیرو اسناد و تعاریف بین‌المللی مطرح، همچون اتحادیه اروپا، بانک جهانی و سازمان ملل متحد انجام گرفته است (بداچ و دیمینیکا^۱، ۲۰۱۷، کروز^۲، ۲۰۱۹، راتین^۳ بیسواس و همکاران^۴، ۲۰۱۹، ژیانگ^۴ و همکاران^۴، ۲۰۲۰).

حال با نگاهی عمیق به مطالعات صورت گرفته در حوزه حکمرانی اسلامی، این نکته به چشم می‌خورد که عمده پژوهش‌های صورت یافته در صدد استخراج شاخص‌ها و محتوای این الگو بوده‌اند. لذا با توجه به این موضوع و درک قابلیت‌های ارزنده‌ای که بر جهان‌بینی اسلامی حاکم است، ضرورت ارزیابی این شاخص‌های مستخرج در نظام مدیریت شهری ایران به شدت احساس می‌گردد تا در نهایت با آگاهی از وضعیت کنونی در مسیر الگوی حکمرانی اسلامی گام برداشت.

تبیین چارچوب مفهومی

در این گام از پژوهش پس از بررسی مبانی نظری و مطالعه ادبیات موضوع، الگوی مفهومی که سیر کلی پژوهش و روابط مابین متغیرها را نمایش می‌دهد و به درک بهتر و صحیح پژوهش حاضر کمک می‌کند، به دست آمده است. بر همین اساس الگوی مفهومی پژوهش موجود، طرح مفهوم، ابعاد و شاخص‌های حکمرانی اسلامی در سه بخش، پیشنهاد، فرآیند و پیامد با مدنظر قراردادن اشتراکات و تدقیق بیشتر شاخص‌های شناسایی شده در جدول (۱) استخراج شده است؛ که جدول (۲) به شرح ذیل است:

1. Badach & Dymnicka
2. da Cruz
3. Biswas Ratin et al
4. Jiang et al

جدول ۲: چارچوب مفهومی (نگارنده)

مفهوم	ع	مؤلفه	شاخص	فرجام		
نظام شهری ایران	حکمرانی	پیشایند	تکیه بر شریعت الهی و خدامحوری			
			بینش راهبردی فراگیر و همه‌شمول			
			صراحت و روشنی اهداف و سیاست‌ها			
		فرایند	پاسخگویی و شفافیت		کارایی و اثربخشی	قانون محوری و کیفیت قوانین
			مبارزه با فساد و پرهیز از احتجاج		شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی	
			مشورت و مشارکت جویی		کنترل، اصلاح و نظارت	همگانی
			جلب رضایت عمومی		حاکمیت مقتدر، یکپارچه و به‌دور از استبداد	
			وفای به عهد و مسئولیت‌پذیری (امانت محوری)		حفظ نظم و پایداری سازمانی	
			اخلاق‌گرایی		خردگرایی	عمل‌گرایی
			ایثار و همدردی		امر به معروف و نهی از منکر	انصاف
			تولیدگرایی / توسعه‌گرایی		حق‌طلبی، عدالت‌خواهی و عدالت‌گستری	
			پرهیز از خشم به هنگام تصمیم‌گیری		وحدت، تعاون و همگرایی	
			وفق و مدارا		برقراری امنیت	وفاداری
			مسئولیت‌تربیتی و علمی		فقرزدایی و توجه به محرومین	
			پیامد		حکمرانی اسلامی	

شکل‌گیری شهر اسلامی - رهنمون شمول شهروندان به وجود برتر

روش پژوهش

از آنجا که این پژوهش در تلاش است که الگوی حکمرانی اسلامی را در نظام شهری ایران ارزیابی و تحلیل نماید و با توجه به این نکته که نتایج آن در اقدامات و اصلاحات الگوی نظام شهری ایران به کار می‌آید بر حسب هدف، پژوهشی کاربردی محسوب می‌گردد. همچنین با توجه به موضوع تحقیق حاضر، روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی است. با توجه به اینکه شاخص‌های حکمرانی اسلامی از طریق مطالعه شاخص‌های مطرح شده در پژوهش‌های مختلف شناسایی شده است، روش جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات نیز به صورت اسنادی و پیمایشی می‌باشد.

در گام نخست پس از مطالعه و بررسی شاخص‌های مستخرج دیدگاه اسلامی در منابع پژوهشی مختلف، داده‌ها مورد تدقیق قرار گرفته و با مدنظر گرفتن اشتراکات شاخص‌های حکمرانی اسلامی در سه بخش پیشامد، فرآیند و پیامد تدوین شده است. سپس با استفاده از روش شبه‌دلفی^۱ (توافق گروهی گمنام) و از طریق پرسشنامه با استفاده از دیدگاه ۸ نفر از اساتید حوزه مدیریت و شهرسازی سعی بر پالایش و تدقیق شاخص‌های شناسایی شده در گام پیشین گردیده است. بر اساس ماهیت روش شبه‌دلفی در مرحله بعد در راستای ارزیابی و تحلیل وضعیت گویه‌های شناسایی شده، پرسشنامه‌ای بر اساس طیف ۹ گانه لیکرت^۲ تدوین و وضعیت شاخص‌های حکمرانی اسلامی از دیدگاه نخبگان امر، مورد ارزیابی قرار داده شده است.

در این فرآیند سعی شده کارشناسان و خبرگانی که برگزیده می‌شوند با مسئله مورد بحث درگیر باشند، دارای انگیزه شرکت در فرآیند باشند و احساس کنند اطلاعات توافق گروهی برای خود آنها نیز ارزشمند خواهد بود و همچنین لزوم داشتن نگرشی جامع از ابعاد مختلف مسئله حکمرانی و جایگاه و اهمیت و ابعاد آن در اسلام بود. شمول گسترده و تعداد نامعلوم جامعه آماری مرتبط با نظام مدیریت شهری کشور؛ که می‌توان گفت شامل سازمان‌های شهری دولتی،

۱. روش شبه دلفی یا گمنام، روشی مشابه روش توافق گروهی دلفی است، با این تفاوت که اعضا بصورت غیر حضوری و گمنام به تبادل نظر می‌پردازند. این روش بطور ویژه مطلوب شرایطی می‌باشد که امکان مذاکرات حضوری فراهم نباشد. لذا با توجه به شرایطی که همه‌گیری کوید ۱۹ ایجاد کرده بود و امکان جلسات حضوری وجود نداشت، از روش هم‌اندیشی غیرحضوری و گمنام خبرگان استفاده شده است.

2. Likert scale

شرکت‌های خصوصی، پژوهشگران و اساتید حوزه‌های گوناگون مختلف مدیریت، شهرسازی و ... می‌باشد، منجر به این گردید که نمونه آماری مطابق حداکثر میزان فرمول کوکران^۱ (۱) برابر ۳۸۴ نفر در نظر گرفته می‌شود.

روایی پرسشنامه بر اساس نظرات و توافق کارشناسان خبره جدول (۳) در حوزه مورد بحث، مورد ارزیابی قرار گرفته و همچنین در بخش تحلیل داده‌های پژوهش برای پایای سؤالات پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ^۲ استفاده شده است؛ و در تحلیل وضعیت شاخص‌ها به کمک نرم‌افزار EXCEL و SPSS از آزمون^۳ T تک‌نمونه‌ای استفاده شده است.

$$n = \frac{\frac{z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N \left[\frac{z^2 pq}{d^2} - 1 \right]}} \quad \text{فرمول (۱)}$$

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر تلاش شده است تا پس از شناسایی شاخص‌های حکمرانی اسلامی از دل منابع مختلف، با استفاده از روش شبه‌دلفی توسط ۸ تن از نخبگان امر که مشخصات آنها در جدول (۳) بیان شده است در سه مرحله و به صورت گمنام و غیرحضورى مورد پالایش قرار گیرد. و این کار تا مرحله‌ای پیش رفته است تا اجماع نظری نسبی مابین کارشناسان واقع شود. بر این اساس پس از طراحی پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت ۷ گانه (موافقت کامل: ۷-مخالفت کامل: ۱) میزان موافقت پاسخ‌دهندگان با شاخص‌های مذکور بررسی شد. سپس نتایج مرحله نخست مجدد در اختیار کارشناسان قرار گرفت و از آنها درخواست شد تا پاسخ‌های مجدد خود را بر اساس میانگین نظرات مرحله نخست تأیید یا اصلاح نمایند. در مرحله سوم برای دست یافتن به بالاترین حد اشباع شاخص‌ها، مجدد پرسشنامه سوم با مقایسه تغییرات دو مرحله گذشته صورت یافت. در انتها با

3. Cochran
1. Alfa de Cronbach
2 T-test

مدیریت اسلامی

مقایسه میانگین شاخص‌ها با میانگین کل (۵) میزان انحراف از میانگین هر کدام از شاخص‌ها به دست آمد؛ که نتایج بر اساس جدول (۴) حاکی از اجماع ۲۴ شاخص می‌باشد.

جدول ۳: مشخصات خبرگان

ردیف	نام و نام خانوادگی	سطح تحصیلات	پست سازمانی
۱	مهدی فاتح راد	دکتری تخصصی رشته کنترل	استادیار دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه شریف
۲	حمزه خواستار	دکتری تخصصی رشته مدیریت	عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی
۳	محمدرضا بمانیان	دکتری تخصصی رشته معماری	استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس
۴	رضا اکبری	دکتری تخصصی رشته شهرسازی	استادیار، دانشکده هنر و معماری
۵	غلامرضا بردبار	دکتری تخصصی مدیریت بازرگانی	دانشیار، دانشکده اقتصاد، مدیریت و حسابداری - بخش مدیریت بازرگانی دانشگاه یزد
۶	محمد منتظری	دکتری تخصصی مدیریت	استادیار، گروه مدیریت، دانشگاه پیام نور، تهران
۷	حجت الاسلام والمسلمین محمدجواد ارسطا	دکتری تخصصی حقوق خصوصی	استادیار حقوق عمومی دانشگاه تهران، پردیس قم
۸	صالح شکوهی بیدهندی	دکتری تخصصی شهرسازی	استادیار شهرسازی دانشگاه علم و صنعت

جدول ۴: نتایج ارزیابی شاخص‌ها پس از اجرای روش شبه‌دلفی

ردیف	شاخص	میانگین مرحله نهایی	اختلاف میانگین	اجماع
۱	تکیه بر شریعت الهی و خدامحوری	۵,۰۲	۰,۰۲	✓
۲	بیش راهبردی فراگیر و همه‌شمول	۵,۳۳	۰,۳۳	✓
۳	صراحت و روشنی اهداف و سیاست‌ها	۵,۲۱	۰,۲۱	✓

ردیف	شاخص	میانگین مرحله نهایی	اختلاف میانگین	وضعیت
۴	کارایی و اثربخشی	۵	۰	✓
۵	قانون محوری و کیفیت قوانین	۵,۵۷	۰,۵۷	✓
۶	پاسخگویی و شفافیت	۶,۱۴	۱,۱۴	✓
۷	مشورت و مشارکت‌جویی	۵,۵۷	۰,۵۷	✓
۸	وفای به عهد و مسئولیت‌پذیری (امانت محوری)	۶	۱,۰۰	✓
۹	جلب رضایت عمومی	۵,۲۹	۰,۲۹	✓
۱۰	شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی	۵,۸۶	۰,۸۶	✓
۱۱	حاکمیت مقتدر، یکپارچه به‌دور از استبداد	۵,۴۳	۰,۴۳	✓
۱۲	مبارزه با فساد و پرهیز از احتیاج	۵,۷۱	۰,۷۱	✓
۱۳	حفظ نظم و پایداری سازمانی	۵,۷۱	۰,۷۱	✓
۱۴	اخلاق‌گرایی	۶,۱۴	۱,۱۴	✓
۱۵	خردگرایی	۵,۵۷	۰,۵۷	✓
۱۶	عمل‌گرایی	۵,۵۷	۰,۵۷	✓
۱۷	انتقادپذیری	۵,۷	۰,۷۰	✓
۱۸	امر به معروف و نهی از منکر	۵,۳۳	۰,۳۳	✓
۱۹	انصاف	۵,۲۹	۰,۲۹	✓
۲۰	ایثار و همدردی	۵,۴۳	۰,۴۳	✓
۲۱	پرهیز از خشم به هنگام تصمیم‌گیری	۴,۲۳	-۰,۷۷	✗
۲۲	وفق و مدارا	۴,۸۶	-۰,۱۴	✗
۲۳	وفاداری	۴,۴۳	-۰,۵۷	✗
۲۴	وحدت، تعاون و همگرایی	۵,۸۶	۰,۸۶	✓
۲۵	تولیدگرایی/توسعه‌گرایی	۴,۶۶	-۰,۳۴	✗
۲۶	کنترل، اصلاح و نظارت همگانی	۵,۵۷	۰,۵۷	✓
۲۷	حق‌طلبی، عدالت‌خواهی و عدالت‌گستری	۶,۱۴	۱,۱۴	✓
۲۸	مسئولیت‌تریبی و علمی	۴,۷۱	-۰,۲۹	✗
۲۹	برقراری امنیت	۴,۷۱	-۰,۲۹	✗

مدیریت اسلامی

ردیف	شاخص	میانگین مرحله نهایی	اختلاف میانگین	تایید
۳۰	فقرزدایی و توجه به محرومین	۵,۸۶	۰,۸۶	✓

در ادامه بر اساس شاخص‌های تدقیق شده، مجدداً پرسشنامه‌ای بر اساس طیف لیکرت ۹ گانه (بسیار مطلوب: ۹- بسیار نامطلوب: ۱) تهیه گردید که پاسخ‌دهندگان برطبق آن میزان مطلوبیت شاخص‌ها را در وضعیت کنونی نظام مدیریت شهرسازی ایران سنجیدند. از میان پاسخ‌دهندگان ۴۰,۰۹ درصد را افرادی با سمت مدیریت شهری و مدیران و متخصصین بخش خصوصی مرتبط با نظام شهرسازی و ۵۹,۹۱ درصد را اساتید مختلف رشته‌های شهرسازی و مدیریت تشکیل می‌دادند. همچنین سعی شد تا پاسخ‌دهندگان از نقاط مختلف کشور برگزیده شوند.

جهت بررسی روایی پرسشنامه، کارشناسان خبره جدول (۳) در حوزه مورد بحث، همگی توافق نمودند که پرسش‌های آزمون حیطة محتوایی را به اندازه کافی منعکس می‌کنند. از این رو، می‌توان گفت آزمون، دارای روایی است. همچنین برای بررسی پایایی نتایج از فرمول آلفای کرونباخ (۴,۰۷) استفاده شده است که برابر با ۰,۹۸۳ و از آنجایی که بالاتر از ۰,۷ بوده، معنادار می‌باشد و لذا پایایی تحقیق قابل اتکا است. نتایج ارزیابی توسط آزمون T تک‌نمونه‌ای به شرح جدول (۵) است.

$$a = \left(\frac{k}{k-1} \right) \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^k S_i^2}{s^2} \right) \quad \text{فرمول (۲)}$$

جدول ۵: نتایج آزمون T تک نمونه‌ای ارزیابی وضعیت شاخص‌های الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری ایران

ردیف	شاخص	تعداد	میانگین	سطح معناداری	اختلاف میانگین	سطح اطمینان	
						حداکثر	حداقل
						%۹۵	

رتبه	سطح اطمینان %۹۵		اختلاف میانگین	سطح معناداری	میانگین	تعداد	شاخص	رتبه
	حد پایین	حد بالا						
۱۹	-۱/۵۸	-۱/۱۸	-۱/۳۸	۰/۰۰	۴/۷۹	۳۸۴	تکیه بر شریعت الهی و خدامحوری	۱
۱۵	-۱/۱۵	-۰/۷۸	-۰/۹۶	۰/۰۰	۴/۱۱	۳۸۴	بینش راهبردی فراگیر و همه‌شمول	۲
۱۶	-۱/۲۴	-۰/۸۷	-۱/۰۵	۰/۰۰	۴/۱۹	۳۸۴	صراحت و روشنی اهداف و سیاست‌ها	۳
۱۰	-۰/۹۵	-۰/۵۴	-۰/۷۴	۰/۰۰	۴/۱۸	۳۸۴	کارایی و اثربخشی	۴
۹	-۰/۹۷	-۰/۵۶	-۰/۷۶	۰/۰۰	۴/۳۴	۳۸۴	قانون محوری و کیفیت قوانین	۵
۱۹	-۱/۶۲	-۱/۱۳	-۱/۳۸	۰/۰۰	۴/۳۰	۳۸۴	پاسخگویی و شفافیت	۶
۶	-۰/۸۲	-۰/۴۱	-۰/۶۲	۰/۰۰	۴/۲۳	۳۸۴	مشورت و مشارکت‌جویی	۷
۱۸	-۱/۴۴	-۱/۰۲	-۱/۲۳	۰/۰۰	۴/۶۱	۳۸۴	وفای به عهد و مسئولیت‌پذیری (امانت محوری)	۸
۱۴	-۱/۰۸	-۰/۶۸	-۰/۸۸	۰/۰۰	۴/۴۹	۳۸۴	جلب رضایت عمومی	۹
۱۹	-۱/۶۱	-۱/۱۵	-۱/۳۸	۰/۰۰	۳/۶۹	۳۸۴	شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی	۱۰
۴	-۰/۶۸	-۰/۲۶	-۰/۴۷	۰/۰۰	۴/۳۳	۳۸۴	حاکمیت مقتدر، یکپارچه به‌دور از استبداد	۱۱
۱۷	-۱/۲۹	-۰/۸۷	-۱/۰۸	۰/۰۰	۳/۵۸	۳۸۴	مبارزه با فساد و پرهیز از احتیاج	۱۲
۳	-۰/۶۵	-۰/۲۷	-۰/۴۶	۰/۰۰	۴/۰۸	۳۸۴	حفظ نظم و پایداری سازمانی	۱۳
۲	-۰/۵۶	-۰/۱۲	-۰/۳۴	۰/۰۰	۳/۵۳	۳۸۴	اخلاق‌گرایی	۱۴
۸	-۰/۹۴	-۰/۵۲	-۰/۷۳	۰/۰۰	۳/۵۳	۳۸۴	خردگرایی	۱۵

ردیف	شاخص	تعداد	میانگین	سطح معناداری	اختلاف میانگین	سطح اطمینان %۹۵	
						حد پایین	حد بالا
۱۶	عمل‌گرایی	۳۸۴	۳/۵۸	۰/۰۰	-۰/۶۶	-۰/۸۴	-۰/۴۷
۱۷	انتقادپذیری	۳۸۴	۳/۵۳	۰/۰۰	-۰/۶۲	-۰/۸۳	-۰/۴۰
۱۸	امر به معروف و نهی از منکر	۳۸۴	۴/۲۱	۰/۰۰	-۰/۷۷	-۱/۰۰	-۰/۵۴
۱۹	انصاف	۳۸۴	۳/۹۱	۰/۰۰	-۰/۷۷	-۰/۹۹	-۰/۵۵
۲۰	ایثار و همدردی	۳۸۴	۳/۹۹	۰/۰۰	-۰/۸۴	-۱/۰۵	-۰/۶۴
۲۱	وحدت، تعاون و همگرایی	۳۸۴	۳/۵۹	۰/۰۰	-۰/۱۶	-۰/۳۷	۰/۰۶
۲۲	کنترل، اصلاح و نظارت همگانی	۳۸۴	۴/۷۹	۰/۰۰	-۰/۸۱	-۱/۰۱	-۰/۶۱
۲۳	حق‌طلبی، عدالت‌خواهی و عدالت‌گستری	۳۸۴	۴/۱۱	۰/۰۰	-۰/۵۱	-۰/۷۱	-۰/۳۱
۲۴	فقرزدایی و توجه به محرومین	۳۸۴	۴/۱۹	۰/۰۰	-۱/۴۳	-۱/۶۸	-۱/۱۹

به‌طور کلی، با توجه به نتایج حاصل از اجرای آزمون T تک‌نمونه‌ای در محیط نرم‌افزار SPSS و در نظر گرفتن میانگین آرای سه گروه مورد بررسی، می‌توان بیان کرد که در اغلب موارد، میانگین آرای اساتید در مقایسه با میانگین آرای دو گروه دیگر در سطح پایین‌تری قرار دارد. این مطلب بیانگر این موضوع است که از دیدگاه اساتید، شاخص‌های مذکور در وضعیت موجود از شرایط نامطلوب‌تری برخوردار هستند. نتایج آزمون T با ترکیب تمامی شاخص‌ها طبق جدول (۵) حاکی از آن است که دیدگاه کلی پاسخ‌دهندگان نسبت به عملکرد نظام مدیریت شهری ایران با توجه به شاخص‌های حکمرانی اسلامی نامطلوب می‌باشد و در این وضعیت ۳ شاخص وحدت، تعاون و همگرایی (۱)، اخلاق‌گرایی (۲) و حفظ نظم و پایداری سازمانی (۳) وضعیت نسبتاً بهتری نسبت به سایر شاخص‌ها دارند. همچنین شاخص‌های فقرزدایی و توجه به محرومین (۱۹)،

شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی (۱۹)، پاسخگویی و شفافیت (۱۹) و تکیه بر شریعت الهی و خدامحوری (۲۰)، پایین‌تر از میانگین مقدار آزمون (۴,۰۷) می‌باشند و در میان ۲۴ شاخص در حقیقت دیدگاه کارشناسان پیرامون عملکرد این شاخص‌ها در نظام مدیریت شهری ایران نامطلوب است.

جدول ۶: نتایج کلی آزمون T تک نمونه‌ای ارزیابی وضعیت الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری

ایران

ردیف	شاخص	میانگین	سطح معناداری	اختلاف میانگین	سطح اطمینان ۹۵٪	
					پایین	بالا
۱	حکمرانی اسلامی	۱۵۴۷	۰,۹۹۳	-۰,۲۵	-۶۲,۰۱۵۰	۶۱,۵۱۵۰

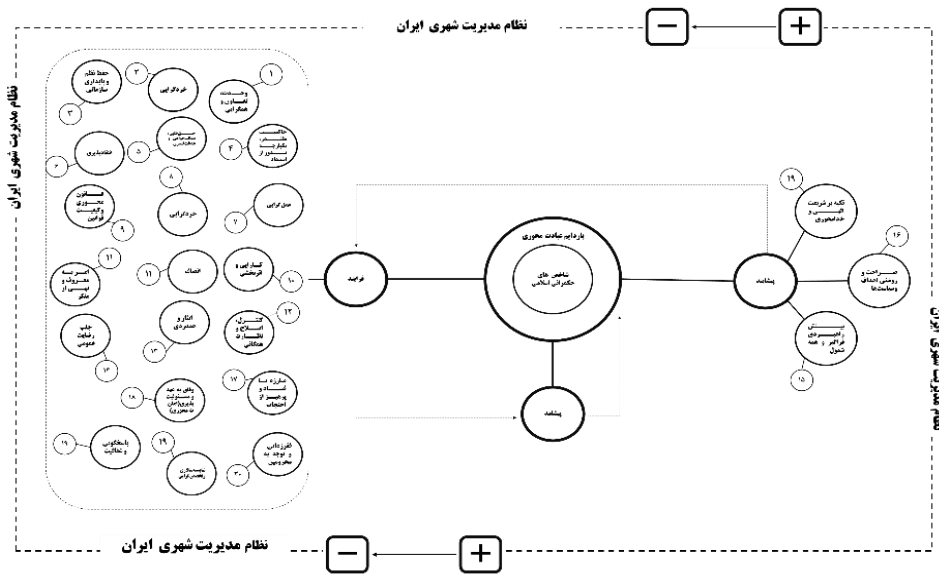
نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش با درک قابلیت‌های ارزنده‌ای که بر جهان‌بینی اسلامی حاکم است و با هدف، ارزیابی وضعیت شاخص‌های الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری ایران که داعیه استقرار حکمرانی اسلامی را دارد، صورت یافت. در راستای این هدف ابتدا شاخص‌هایی را که از پس مطالعات صورت گرفته در حوزه حکمرانی با مفهوم اسلامی شناسایی شده را تدقیق و در سه مرحله توسط نخبگان مسلط در این زمینه ارزیابی نموده و با دست‌یابی به اجماع در ۲۴ شاخص نهایی، پرسشنامه‌ای بر اساس آن تدوین و توسط نمونه آماری ۳۸۴ نفری متشکل از مدیران شهری (شهرداران و اعضای شورای شهر) و مدیران بخش خصوصی مرتبط با نظام شهرسازی کشور و همچنین اساتید هیئت‌علمی رشته‌های شهرسازی و مدیریت مورد ارزیابی قرار گرفت.

از تحلیل شاخص‌ها و نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای که در آن تمامی شاخص‌ها از میانگین کمتر بوده این گونه استنتاج می‌گردد که، الگوی نظام مدیریت شهری ایران در مجموع با حد مطلوب فاصله داشته است و در حقیقت دیدگاه کارشناسان پیرامون عملکرد این شاخص‌ها در نظام مدیریت شهری ایران مطلوب نمی‌باشد. این مبین آن است که در حال حاضر که نظام مدیریت شهری ایران علی‌رغم تلاش حرکت در مسیر تفکر اسلامی، در عملکرد سازمانی با ادعای خود فاصله دارد و یکی از دلایل اصلی برخی از نابسامانی‌های کنونی نظام شهری ایران نیز گاه‌آه حاصل این انحراف مدیریتی است. لذا با توجه به نتایج پژوهش و به منظور ارتقاء نظام حکمرانی شهری کشور و با تأکید بر پارادایم عبادت‌محوری، پیشنهادهای زیر می‌تواند راهگشا باشد:

- پیشنهاد می‌گردد اصول و قواعد نظام مدیریت شهری ایران بر اساس پارادایم عبادت‌محوری ترسیم شود و در سطوح پایین‌تر از ابزار و روش‌های مرسوم در جهت تحقق الگوی مذکور استفاده شود.
- با توجه به نقش برجسته تحقیق و پژوهش در تمام زمینه‌های علمی، حوزه حکمرانی اسلامی به‌ویژه نظام شهری ایران نیز برای شکوفایی نیازمند پیشرفت و تکامل محققین و صاحب‌نظران و همچنین تحقیقات در این حوزه می‌باشد؛ به طوری که مبانی نظری در این حیطه علاوه بر جامع بودن، کاملاً بروز باشد.
- در بسیاری از موارد قوانین و چارچوب حاضر مانع از پیشبرد الگوی عبادت‌محوری می‌باشد؛ لذا پیشنهاد می‌گردد در قوانین، آیین‌نامه‌ها و چارچوب نظام مذکور بازنگری کلی شود.
- با توجه به نوپا بودن گرایش مدیریت شهری در مقطع تحصیلات تکمیلی، نیروهای مدیریتی بیشتری با جهان‌بینی عبادت‌محوری در نظام شهری ایران پرورش و جذب سیستم گردند.
- به اهمیت پیوند نظر و عمل (حکمت) در الگوی موجود توجه کافی شود.
- پیشنهاد می‌گردد در پژوهش‌های آتی موانع و محدودیت‌های موجود بر سر تحقق الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری ایران به شکلی دقیق شناسایی گردد، تا با شناسایی و رفع محدودیت‌ها و موانع موجود، در سال‌های آتی شاهد وضعیت مطلوبی در

- جوامع شهری خود باشیم.
- در جستجوی موانع و محدودیت‌های موجود بهتر است ابتدا به دنبال عوامل داخلی و ضعف‌های سازمانی بود، سپس عوامل خارجی بررسی شود، زیرا عوامل داخلی راحت‌تر از عوامل خارجی قابل اصلاح و کنترل است.
  - یکی از نکات لازم در راه رسیدن نتایج مطلوب، پیگیری، تداوم و ارزیابی اقدامات برای حصول نتیجه نهایی است؛ لذا پیشنهاد می‌گردد پس از شناسایی موانع و محدودیت‌های موجود و تلاش مداوم در رفع آنها، همواره وضعیت موجود در مقاطع مختلف مورد پایش قرار گیرد تا انحراف از الگوی حکمرانی اسلامی رخ ندهد.
  - مدل نهایی یافته‌های پژوهش حاضر در قالب شکل (۱) زیر بر اساس پیشایند، فرایند و پیامد و رتبه هر یک از شاخص‌ها بر مبنای پارادایم عبادت محوری در نظام مدیریت شهری به تصویر کشیده شده است.

شکل ۱- مدل یافته‌های ارزیابی وضعیت شاخص‌های حکمرانی اسلامی در نظام شهرسازی ایران

فهرست منابع

- آهني، منا، موسی خانی، مرتضی، افشارکازمی، محمدعلی (۱۳۹۷)، آینده پژوهی حکمرانی خوب در ایران: با رویکرد سناریونویسی، **فصلنامه انجمن علوم مدیریت ایران**، ۱۳(۵۱)، ۶۱-۸۰.
- ارسطا، محمد جواد (۱۳۹۳)، حکمرانی شایسته در عظیم ترین آیه قرآن. **مجله فقه حکومتی**، ۱(۱).
- امینیان، ناصر، سیدنقوی، میرعلی، جهانیان، منوچهر، امامی، سیدمحسن (۱۳۹۶)، وضعیت ارزیابی شاخص های حکمروایی مطلوب در توسعه گردشگری شهری (مورد مطالعه: شهر تهران)، **فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری**، ۵(۱۸)، ۱۲۷-۱۳۹.
- بردبار، غلامرضا، ضرابی زاده، شیما، صالحی، طاهر (۱۳۹۴)، ارائه الگوی حکمرانی خدا مدار، **فصلنامه مدیریت اسلامی**، ۲(۲)، ۹-۴۱.
- امینی، سیدجواد، خلیلی باصری، محسن، محمدی، سید محمود (۱۳۹۹)، تبیین منظومه اعتقادی رفتاری سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی به عنوان حکمران اسلامی، **فصلنامه تخصصی حکمرانی متعالی**، ۱(۱)، ۱۲۹-۱۶۰.
- بامری، نصرت، منشادی، مرتضی، اسلامی، روح الله (۱۳۹۶)، سیاست عملی و فنون حکمرانی امام علی (ع) مطالعه موردی حکومت مندی در نامه های نهج البلاغه، **فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه**، ۵(۱۹)، ۸۳-۱۰۰.
- بردبار، غلامرضا، ضرابی زاده، شیما، صالحی، طاهر (۱۳۹۴)، ارائه الگوی حکمرانی خدامدار، **فصلنامه مدیریت اسلامی**، ۲(۲)، ۹-۴۱.
- برک پور، ناصر، اسدی، ایرج، توکلی شانديز، ابوالفضل (۱۳۹۰)، **مدیریت و حکمروایی شهری**، انتشارات دانشگاه هنر.
- بصیرت، میثم (۱۳۸۵). تجربیات جهانی حکمروایی مناطق کلانشهری؛ آموزه هایی برای ایرانیان، **مدیریت شهری**، ۵(۱۸)، ۳۴-۵۱.
- تقوایی، علی اکبر، تاجدار، رسول (۱۳۸۸)، درآمدی بر حکمروایی خوب شهری در رویکردی تحلیلی، **نشریه مدیریت شهری**، ۱۰(۲۳)، ۴۵-۵۸.
- پوراحمد، احمد، پیری، اسماعیل، محمدی، یادگاری، پارسا، شهرام، حیدری، سامان (۱۳۹۷)، حکمروایی خوب شهری در محله های شهری (مورد مطالعه: شهر مریوان)، **فصلنامه علمی اقتصاد و مدیریت شهری**، ۴(۶)، ۸۱-۹۸.
- تقی پور، علی اکبر، مشایخی، ابوالفضل، جعفری، قاسم (۱۳۹۷)، تحلیل سرمایه های اجتماعی در بهبود شاخص های حکمروایی خوب شهری (نمونه مطالعاتی: شهر سمنان)، **فصلنامه برنامه ریزی توسعه شهری و منطقه ای**، ۳(۶)، ۱۴۵-۱۶۸.

- جمشیدی، محمد (۱۳۹۶)، سیاست برتر از حکومت: مبانی و چیستی حکمرانی خوب در اندیشه سیاسی علامه صدر، پژوهش حوزه، (۵۲)، ۱۵۴-۱۵۹.
- حسینی‌تاش، سیدعلی، واتیق، قادرعلی (۱۳۹۳)، حکمرانی خوب و ارائه حکمرانی شایسته: بررسی و شاخص‌های این دو از دیدگاه امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام. پژوهش‌های مدیریتی، ۸(۳)، ۷-۲۸.
- درخشه، جلال، موسوی‌نیا، سیدمهدی (۱۳۹۷)، مؤلفه‌های حکمرانی شایسته در سیره حکومتی پیامبر اسلام (ص)، پژوهش‌های علم و دین، ۱۹(۱)، ۱-۲۸.
- رفیعیان، محسن (۱۳۹۴)، گفتاری پیرامون کلان نظریه شهرسازی عبادت‌محور، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، دانشگاه یزد.
- رضایی، حسن، دهقانی، روح‌الله، مهرداد، کیانپور (۱۳۹۴)، طراحی و تبیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های اساسی حکمرانی اسلامی، مرکزی بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- سمیعی، جواد (۱۳۹۶)، ارزیابی و تحلیل نقش حکمروایی مطلوب در پایداری شهر گرگان، به راهنمایی: خدارحیم بزی، دانشگاه گلستان، کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل، جامه‌برزگی، آمنه (۱۳۹۲)، نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، ۱(۲)، ۱-۱۷.
- صدرایی، سید صارم (۱۳۹۶)، درآمدی بر مبانی نظری حکمرانی خوب (بررسی مقایسه‌ای وضعیت حکمرانی در امارات و بحرین)، ماهنامه پژوهش ملل، ۲(۱۹)، ۲۳.
- صیامی، قدیر، خاکپور، براتعلی، رهنما، محمدرحیم (۱۳۹۵)، تحلیلی راهبردی از رویکردهای نوین حکمروایی در مناطق کلان‌شهری اروپا (مطالعه موردی بارسلونا و لندن)، راهبرد، ۲۵(۷۸)، ۲۹۹-۳۱۸.
- عیوضلو، داود، رضویان، محمدتقی (۱۳۹۷)، ارزیابی وضعیت مدیریت شهری کلان‌شهرها مبتنی بر شاخص‌های حکمروایی مطلوب شهری مورد مطالعه: کلان‌شهر تهران، فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۶(۵۲)، ۱۷۵-۱۹۲.
- عیوضی، محمدرحیم، مرزبان، نازنین (۱۳۹۵)، بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب از منظر امام خمینی (ره)، مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۵(۳)، ۱۱۷-۱۳۸.
- فاتح‌راد، مهدی، نقوی، محمدحسین، جلیلود، محمدرضا (۱۳۹۲)، دانشگاه حکمت‌بنیان نهاد مبنایی پیشرفت متعالی، مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۱۷(۵۶)، ۴۷۱-۴۹۶.
- فیروزی، محمدعلی، سجادیان، مهیار (۱۳۹۷)، تحلیلی بر مداخلت حکمرانی شهری شایسته اسلامی در تعمیق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد، ۲۷(۲)، ۸۷-۱۱۴.
- کاظمی، حیدر، رحمانی، بیژن (۱۳۹۹)، ارزیابی حکمرانی خوب شهری برای شهرهای ایران مطالعه موردی: شهر اهواز، آمایش محیط، ۱۳(۴۸)، ۸۹-۱۰۸.

- کمانداری، محسن، رهنما، محمد رحیم (۱۳۹۶)، ارزیابی شاخص‌های شهر هوشمند در مناطق چهارگانه شهر کرمان، فصلنامه فضای جغرافیایی، ۱۷(۵۸)، ۲۰۹-۲۲۶.
- کمیجانی، علی، عیوضی، محمدرحیم، بزرگ‌مهری، مجید، نظامی پور، قدیر (۱۳۹۸)، سیمای حکمرانی مطلوب در آینده‌پژوهی: از تصویرپردازی تا شکل‌بخشی آینده، آینده‌پژوهی ایران، ۴(۱)، ۲۰۷-۲۳۵.
- محمدی، جمال، مویدفر، سعیده، صفراآبادی، اعظم (۱۳۹۲)، شهر اسلامی، شهری ورای گنبد و مناره، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۳(۹)، ۲۵.
- میرمیران، سیده مهدیه، الیاسی، فاطمه (۱۳۹۱)، اصول شهرسازی اسلامی از نظرگاه قرآنی، دومین همایش ملی شهر اسلامی، اصفهان.
- موحد، علی، کمانرودی، موسی، ساسان‌پور، فرزانه، قاسمی کفرودی، سجاد (۱۳۹۳)، بررسی حکمروایی خوب شهری در محله‌های شهری (مورد مطالعه منطقه ۱۹ شهرداری تهران) مطالعات ساختار و کارکرد شهری، ۲(۷)، ۱۴۷-۱۷۶.
- یغفوری، حسین، اسکندری ثانی، محمد، ارشد، حامد (۱۳۹۵)، تحلیل جایگاه حکمروایی شایسته شهری و برنامه‌ریزی راهبردی آن (مطالعه موردی: شهر بیرجند)، پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، ۴(۳)، ۴۱۱-۴۲۹.
- محمدی، جمال، کمالی باغراهی، اسماعیل (۱۳۹۵)، تحلیل شاخص‌های حکمروایی خوب شهری در راستای استراتژی توسعه شهری مورد شناسی: محدوده بافت فرسوده شهر کرمان، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری-منطقه ای، ۶(۲۱)، ۱۵۳-۱۷۰.
- مزیانی، مهدی (۱۳۹۹)، حکمرانی جهادی (درآمدی بر تحلیل سیره سردار سلیمانی از منظر آموزه‌های حکمرانی)، فصلنامه تخصصی حکمرانی متعالی، ۱(۱)، ۱۰۹-۱۲۸.
- مشکینی، ابوالفضل، ربانی، طاها، افتخاری، رکن‌الدین، رفیعیان، مجتبی (۱۳۹۸)، آینده‌نگاری حکمروایی، بسط مفهوم و آینده حکمروایی کلان‌شهر تهران، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، ۷(۳)، ۴۳۱-۴۵۳.
- ملکی، سعید، زارعی، جواد، زادولی‌خواجه، شاهرخ (۱۳۹۷)، ارزیابی شاخص‌های حکمروایی مطلوب شهری با رویکرد مدیریت محله محور (مورد شناسی: محلات شهر همدان)، جغرافیا و آمایش شهری منطقه‌ای، ۸(۲۶)، ۶۱-۷۴.
- منتظری، محمد، بهمنی، اکبر، فتحی‌زاده، علیرضا (۱۳۹۷)، الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، الگوی پیشرفت اسلامی ایران، ۶(۱۱)، ۱۳۳-۱۵۴.
- نیکونستی، علی (۱۳۹۰)، حکمرانی و توسعه: گذشته، حال، آینده، فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه، ۱۶(۱۱۵)، ۱۲۹.

- Biswas, R., Jana, A., Arya, K., & Ramamritham, K. (2019). A good-governance framework for urban management. **Journal of Urban Management**, 8(2), 225-236.
- Badach, J., & Dymnicka, M. (2017, October). Concept of 'Good Urban Governance' and Its Application in Sustainable Urban Planning. **In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering** (Vol. 245, No. 8, p. 082017). IOP Publishing.
- Blatter, J. (2012). **Forms of political governance: theoretical foundations and ideal types**.
- da Cruz, N. F., Rode, P., & McQuarrie, M. (2019). New urban governance: A review of current themes and future priorities. **Journal of Urban Affairs**, 41(1), 1-19.
- Jiang, H., Geertman, S., & Witte, P. (2021). Smartening urban governance: An evidence-based perspective. **Regional Science Policy & Practice**, 13(3), 744-758.

